

RECERCA JOVE

**DONA I TRADICIÓ AL
TRAM MITJÀ DEL SÉNIA¹***Jael Grau Campos**Treball de recerca de l'IES Manuel**Sales i Ferré d'Ulldecona**Tutora: Victòria Almuni Balada**Departament de Socials**Curs 2007-2008***INTRODUCCIÓ**

A l'inici del Batxillerat se'ns presenta a tots els alumnes un repte molt important: el treball de recerca. Consisteix a fer una petita investigació sobre un tema i d'aquesta manera intentar respondre unes hipòtesis plantejades amb anterioritat per arribar a una conclusió final. L'objectiu del meu treball és donar a conèixer l'esforç realitzat per les nostres avantpassades que, mentre treballaven pacientment a les llars tot realitzant tasques poc valorades, transmetien la cultura del nostre territori, el tram mitjà del riu Sénia. En definitiva, es tractava de veure com les dones aprenien cultura en les societats tradicionals amb poc nivell d'industrialització i, més recentment, en les cultures modernes amb un nivell d'industrialització més potent; com experimentaven i fins i tot arribaven a modificar aquesta cultura apresada i, finalment, com acabaven transmetent-la.

En un principi, va ser força difícil trobar fonts escrites que pogués aprofitar i per aquest motiu, la meua tutora i jo vam donar molta importància a les fonts orals. Vam decidir basar-nos en el resultat d'un seguit d'entrevistes fetes a diferents dones de tres grups d'edat diferents: de 40 a 48 anys, de 60 a 68 anys i a partir de 80 anys. Les escollides van ser dones del meu entorn: iaies, mare, veïnes, conegudes... i a partir de la informació que em van proporcionar es va anar elaborant el treball escrit. Concretament, les representants dels pobles del tram mitjà-alt del riu Sénia foren: Victorina Alfara Ricard, i Victòria Balada Alfara, de Sant Rafel, Victòria Almuni Balada de la Sénia; Araceli Adrovés Caballer, M. Carmen Caballer Llopis, Rosita Verge Ferrer i Doloretas Vilaró Prades, de Rossell. No puc fer altra cosa que agrair-los la paciència que van tenir amb mi i la valuosa

informació que em van aportar.

El treball intenta explicar el paper transmissor i creador de les dones en quatre camps de la cultura: la cuina, la neteja, la roba i la cultura oral (contes,

dites, cançons, etc.). El que ara presento només un petit fragment que correspon a la tradició oral; en l'original sencer es troben la resta d'apartats, juntament amb una explicació detallada de la metodologia emprada, les entrevistes realitzades i una cinquantena

“L'objectiu del meu treball és donar a conèixer l'esforç realitzat per les nostres avantpassades que, mentre treballaven pacientment a les llars tot realitzant tasques poc valorades, transmetien la cultura del nostre territori, el tram mitjà del riu Sénia.”

¹ La versió original d'aquest treball de recerca va ser premiada amb l'accèssit del 6è Premi Mestall (curs 2007-2008) a treballs de recerca de Batxillerat atorgat per l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

de fotografies cedides per les entrevistades. Espero que gaudiu llegint aquest fragment tant o més que jo fent el treball.

“El treball intenta explicar el paper transmissor i creador de les dones en quatre camps de la cultura: la cuina, la neteja, la roba i la cultura oral (contes, dites, cançons, etc.). El que ara presento només un petit fragment que correspon a la tradició oral.”

LA TRANSMISSIÓ DEL JOC I DE LA LITERATURA ORAL, O ENSENYAR DELECTANT

Quan els xiquets i les xiquetes es portaven bé, el iaio o la iaia explicaven contes, rondalles, endevinalles... Qualsevol lloc era bo, però sempre hem sentit parlar de la vora del foc com el més ideal:

“Aquestes vetlles prop del foc servien perquè l’avi (?)² traspassés als infants tota la cultura del nostre poble, llurs costums i creences.

No sols ací era on els petits rebien aquesta cultura, s’iniciaven al si matern amb les cançons de bressol i les que cantaven les dones de la casa. Després, mitjançant els jocs, que aprenien amb els companys de carrer, i més tard, amb els homes de la casa al camp.

Normalment aquesta era la seva escola, d’aquí aprenien tot el que els feia falta. Absorbien aquesta cultura de bon grat, perquè n’agafaven els elements que els eren útils o bé agradables i tant les normes socials, com les morals i religioses els eren donades a partir d’unes rondalles, llegendes o supersticions que els eren a l’ensem contundents i atractives.

Mostra de roba d’Araceli Adrovés

Botxes de neteja de Rosita Verge

Els que anaven a l’escola completaven llur educació aprenent de lletra.

A poc a poc la ràdio, la televisió, l’emigració cap als grans nuclis urbans, el ritme de la vida moderna i les influències exteriors entre d’altres aspectes, han fet que aquesta font de cultura anés perdent la importància que de per si té.”³

Aquest text m’ha semblat ideal per parlar del darrer apartat del treball, l’apartat que m’ha semblat més difícil i que m’ha donat més faena. D’entrada vaig haver de definir quins apartats en podrien formar part i després com els podria explicar. Amb l’ajuda de la tutora vam acabar decidint que estudiariem dos grans grups: els jocs dels infants més menuts (fins als quatre anys aproximadament) i tota la tradició oral que poguéssim recollir, formada bàsicament per contes i altres narracions, poesies, oracions i cançons i, finalment, dites, embarbussaments i endevinalles. Aquest darrer apartat podia resultar extensíssim, per la qual cosa vam decidir que ens diguessen allò que recordaven sense donar-los més pistes, per exemple, pel que fa als temes. L’únic aspecte amb què insistíem és que recordessin allò que explicaven a fills o néts.

De fet, no hem pretès fer cap tipus de classificació de tota aquesta tradició⁴ perquè és un objectiu

2 Només l’avi? O l’àvia també? La veritat és que en aquest apartat se’ns fa difícil diferenciar el paper de l’home i de la dona. Sembla que quan es tracta de jocs de llenguatge per als més menuts, la influència de la dona és més important, però després ja no hi trobem distinció. Depèn de l’habilitat de cadascú per retenir i explicar la cultura tradicional.

3 GIMENO, A. i ROURA, A. (1986) *Anys i panys. Refranys i tradicions del curs de l’any*. Barcelona: Graó editorial

4 Encara que quan parlo de cadascun dels elements de la cultura oral faig alguna classificació, després no l’he emprada per fer un estudi a fons.

"[...] ens ha quedat clar que, en general, eren més transmissores les iaies que les mares, la qual cosa vol dir que potser algun dia, quan les dones de la tercera generació seran iaies, també ho explicaran als seus néts."

que traspassa les meues possibilitats, tal com em va fer veure la tutora i altres persones amb qui he parlat. D'entrada, em resulta força complicat discernir quins dels elements traspassats provenien de la tradició oral i quins no. Al treball m'he limitat a posar aquells que em semblaven més estranys, més antics, però tinc clar que tot és cultura i, com a tal, objecte del meu estudi que, recordem-ho, és la dona com a transmissora de cultura.

Dolorettes Vilaró, informant

Tornant al text anterior, he de dir que és ideal per fer un primer retrat de com s'ha traspassat part de la cultura popular (folklore) d'una generació a l'altra fins l'arribada dels *mass media*. Fins i tot hi surten

retratats els rols dels transmissors. També és important recalcar el paper de l'escola perquè, com que era en castellà, va introduir una nova cultura, aliena a la tradicional, encara que a poc a poc es va convertir en tradicional. Passa el mateix amb les oracions que, a partir d'un moment determinat, es fan i es transmeten en castellà.

Sovint, les nostres informants no sabien exactament

d'on havien extret la cançoneta o la poesia que ens relataven. Sí que podem dir, d'entrada i en general, que les informants més velles recorden i controlen més la cultura oral que ens ha semblat més tradicional. Quan

aprenien una poesia era per a tota la vida... mentre que les joves han après més coses i els costa més recordar allò que van aprendre de més menudes. I segurament el més important és que reconeixen que algunes de les coses que han après no tenen temps d'explicar-les als fills. De fet, ens ha quedat clar que, en general, eren més transmissores les iaies que les mares, la qual cosa vol dir que

potser algun dia, quan les dones de la tercera generació seran iaies, també ho explicaran als seus néts.

També he de fer constar que part de la cultura tradicional d'aquestes terres té influències castellanques pel contacte que es tenia amb el Baix Aragó, per la proximitat física i mitjançant relacions socials com la transhumància, els segadors, etc.

He comprovat que moltes de les cançons, dites, jocs, contes... s'han anat passant de generació a generació, especialment entre les dones. Però la darrera generació ha incorporat la cultura escrita (contes, cançons i poesies de llibres) i jocs apresos a l'escola. No cal dir que una de les coses que farà més mal a la cultura tradicional serà la

"El joc tradicional és el resultat d'un diàleg obert entre individus que decideixen compartir bones estones de la seua vida. Com que es tracta de pràctiques que s'han transmès oralment, el procés d'aprenentatge de les regles i els símbols s'ha fet mitjançant la coincidència de persones, sovint de generacions diferents."

televisió. La televisió és la gran culturitzadora (o desculturitzadora, segons alguns adults) d'avui dia.

Evidentment la traça de cadascuna de les informants és ben diferent, però m'ha encantat que la majoria han explicat que, sobretot en els contes, no tenien cap problema a canviar-ne parts, posar-ne de noves, etc., encara que els infants se

Coca celestial de Rossell de Dolorettes Vilaró

solien enfadar quan se sabien la versió oficial. Potser en altres elements no han canviat tant allò après, però el que és segur és que s'ho han passat d'allò més bé.

Un cas molt especial ha estat el de la família de la meua tutora, de la qual hem fet les tres generacions. La contadora, la rondallística, era la iaia, Victorina Alfara Ricard, però les altres dos generacions s'han esforçat per intentar mantenir tot allò que aprenien d'ella. També m'ha resultat força curiós com la bona dona, al costat de cançons ben tradicionals i "del terreno", cantava cançons com l'himne de la Legió. Cal dir que és una dona de més de noranta anys i està en plena forma intel·lectual.

En molts de casos m'ha costat agafar al peu de la lletra allò que deien i he hagut d'emprar llibres que parlaven sobre el tema, la qual cosa m'ha estat de gran utilitat. De vegades, no se sap no sabia- on començava un joc i on acaba una cançó. Vull dir que per a jugar es cantava o que hi ha endevinalles que pareixen cançons...

Finalment, no agrairé mai prou que dones de més de vuitanta anys m'haguen cantat, ballat, interpretat, contat contes... ha sigut un goig aprendre tant, gravar-les, mirar-les i escoltar-les.

1.- ELS JOCS

"Encara que els jocs han estat sempre considerats una activitat poc prestigiosa, són un gran mitjà de transmissió cultural. El joc ha de ser considerat un agent socialitzador de primer ordre des del moment que representa societats en miniatura i fa viure, en l'escenari lúdic que

constitueix, les grans passions que l'envolten."⁵. És un gran implantador del codi de conducta basat en els símbols i valors de la cultura i del context social dels quals forma part.

1.1.- Classificació dels jocs

Si hagués centrat el meu treball en aquesta activitat lúdica, hauria hagut de fer una divisió entre les diferents categories de jocs, que són:

Jocs en solitari o psicomotors: cada persona es posa a prova, ja que el resultat només depèn de cadascú, ningú hi ajuda ni perjudica. Desencadenen conductes motrius associades a la constància, al coneixement d'un mateix, a l'esforç o al sacrifici.

Jocs de col·laboració: fan emergir en els protagonistes respostes associades al pacte, a la comunicació, a prendre la iniciativa per a resoldre un problema de manera compartida, a respectar les decisions dels altres o a donar respostes originals.

Jocs antagònics: estan constituïts per situacions d'oposició en què cadascú, tenint un objectiu individual, ha de superar els altres.

Jocs de col·laboració-oposició: els jugadors comparteixen objectius comuns, ja sigui enfrontant-se per equips o bé amb jocs que permeten passar de ser companys a adversaris, com l'arrencacebes. Tant en aquest tipus de jocs com en els jocs antagònics, els processos que es desencadenen fan que els jugadors hagin de competir, prendre decisions, anticipar-se, adaptar-se a situacions canviants o adoptar estratègies.⁶

1.2.- Jocs per als més menuts

Els jocs formen part de la vida de l'infant des de molt petit. Es poden fer servir per fer-los riure quan volen plorar o per a tranquil·litzar-los quan

"Les primeres cançons que les mares canten als seus fills han estat les cançons de bressol. [...] En un origen, s'interpretaven per a allunyar bruixes, dimonis i genis malèfics, en un temps que la mortalitat infantil era esgarrifosa."

5 BLANCO, Pedro L. i altres (2005). "Socialització a través del joc" dins del *Tradicionari vol. 3 Els jocs i els esports tradicionals*. Barcelona: Ed. Enciclopèdia Catalana. p.164

6 BLANCO, Pedro L. i altres (2005). "Socialització a través del joc" dins del *Tradicionari vol. 3 Els jocs i els esports tradicionals*. Barcelona: Ed. Enciclopèdia Catalana. p.165

s'han fet mal. Com a exemples tindríem:

"Ralet, ralet, paga un dineret!" (és joc amb cançó) (Purificación Ferré)

"Quan vagis a comprar carn." (Càndida Itarte)

"Serra merra,

M. Carmen Caballer, Isabel Campos i Araceli Adrovés, informants

Olla de terra

Olla d'aram,

Patatim patatam!" (Dolorettes Vilaró)

La meua recerca m'ha portat sobretot a fixar-me en jocs que es realitzen en espais interiors, com pot ser dintre d'una casa, i destinats sobretot a xiquets d'una curta edat. El perquè d'aquesta decisió seria que s'ha de tenir en compte que busquem jocs que hagin estat transmesos sobretot per la figura materna, abans d'entrar en contacte amb altres xiquets. A les meues enquestades sovint els ha costat, d'entrada, recordar els jocs, les dites i les cançons que explicaven als fills o néts, però després em cridaven per fer-me saber que se'n recordaven d'aquell o aquell altre. Tot i així, moltes de les enquestades recordaven més fàcilment els jocs de carrer.

El joc tradicional és el resultat d'un diàleg obert entre individus que decideixen compartir bones estones de la seua vida. Com que es tracta de pràctiques que s'han transmès oralment, el procés d'aprenentatge de les regles i els símbols s'ha fet mitjançant la coincidència de persones, sovint de generacions diferents⁷.

2.- CANÇONS, POESIES I ORACIONS

Els dies de pluja, determinades èpoques de l'any com Nadal, estones d'avorriment o diferents moments del dia, com l'hora d'anar a dormir, han estat aprofitats per les mares i les iaies per

ensenyar alguna que altra cançoneta, oració o poesia als seus fills i néts.

2.1.- Anar a fer nones: les primeres cançons

Les primeres cançons que les mares canten als seus fills han estat les cançons de bressol. Aquestes estan destinades a fer dormir o tranquil·litzar el nadó i es reciten mentre es bressa. En un origen, s'interpretaven per a allunyar bruixes, dimonis i genis malèfics, en un temps que la mortalitat infantil era esgarrifosa. El text pot ser des d'un murmuri a boca closa o amb monosíl·labs fins a precioses composicions poètiques. La síl·laba "non" és la més utilitzada perquè en el llenguatge infantil l'acció de dormir es coneix com "fer nones".

Ex.: *"Son soneta vine aquí, a la vora del coixí.*

Si son soneta venia

lo xic s'adormiria." (Victorina Alfara)

"Non non xuxet,

t'ha xafat un carret,

la punteta del rabet." (Victòria Almuni)

"[...] el valor didàctic de l'embarbussament està en l'exercici de dicció que comporta, mentre que l'endevinalla provoca una actitud de recerca, d'observació de l'entorn, una observació molt detallada, mentre que les dites situen dins d'una cosmovisió, és a dir, dins d'una manera d'entendre la vida."

2.2.- Les cançons de falda

Quan el nen ja era més gran, arriben les cançons de falda i moixaines. La moixaina, que significa carícia, és una pràctica conduïda per l'adult que té com a intenció fer divertir al nen i a la vegada ajudar-lo a descobrir el seu propi cos. Pot ésser cantada o recitada.

"Serra, merra,

una olla de terra,

una olla de carbó,

serra serra serrador.

Serra, merra serrador

serres tu, serro io

Ziz zaz ziz zaz." (Victòria Balada)

També es pot anomenar cançó de falda, ja que normalment el nen es col·loca a la falda de l'adult.

⁷ BLANCO, Pedro L. i altres (2005) "Socialització a través del joc" dins del *Tradicionari vol. 3 Els jocs i els esports tradicionals*. Barcelona: Ed. Enciclopèdia Catalana

Rosita Verge, informant

Hi predomina la recitació entonada i la cantarella, i les cançons són senzilles i generalment no superen l'àmbit d'un interval de quinta. Les lletres mostren un desenfadat surrealisme, amb tot d'elements aparentment inconnexos, amb tendència a la hipèrbole i la preeminència de la rima per damunt d'un possible argument.

Ex.:

*"Gateta mixineta, (rateta)
sopetes en lleteta,
me'n dones una miqueta? (no me'n vols donar?)
zap, zap, zap a la careta! (zam, zam, zam, zam,
zam!)."* (Isabel Borràs)

2.3.- Cançons de burla o de paròdia

Un altre gènere de cançons serien les cançons de burla i paròdia. Aquest tipus és cantat pel nen, ja més gran, i es fa burla d'un adult pel seu treball, per exemple dels músics ambulants:

*"Nyigo, nyigo, nyigo
calces de paper:
totes les musiques
van pel meu carrer."*

O també d'algun altre nen:

*"La ... maca
porta cinturón,
Porta les nou clenxes,
la moda del món.
Quan serà casada
no ho podrà portar,
A la pixa enagos
com la fan anar."*

O fins i tot es burlaven d'algunes oracions,

com per exemple amb aquesta cançó que anava acompanyada amb l'acció de senyar-se:

*"Per la senyal
de la Santa canal"*

2.4.- Jocs o cançons?

També les cançons formaven part dels seus jocs diaris i per això hi ha una gran varietat de jocs cantats, que podien ser estàtics, com ara:

*"Ametleta torradeta
crosta d'ou vint-i-nou
herba seca per al bou.
Lo bou i la vaca
mosteguen l'estaca
lo pare vicari
s'ha trobat un relicari
de que sí, de que no
lo pare Vicent lo guitarró."* (Isabel Campos)

O més aviat dinàmics:

*"Conillets amagar
que la llebre va a caçar,
de nit i de dia
el sol se ponía
Conillets, esteu ben amagadets?." (Rosita Verge)*
També es valien de les cançons electives o eliminatòries per a escollir qui "paga", és a dir, qui fa el paper més feixuc. Per exemple:

*"Dalt d'un cotxe
hi ha una nina
que en repica
els cascavells,
trenta, quaranta,
l'ametlla amarganta
pinyol madur:
vés-te'n tu!
Si tu te'n vas
nero, nero, nero
Si tu te'n vas,
nero, nero, nas." (Càndida Itarte)*

2.5.- Cançons de jocs representats

Finalment, podríem parlar de les cançons dels jocs representats. Aquestes consisteixen a representar un "teatret" on cadascú fa un rol o paper. En seria exemple:

"Els contes, com bona part de la transmissió oral, pretenen inculcar valors, fer una crítica de la societat i ensenyar de la pròpia experiència i coneixements a l'infant sota un esquema argumental molt simple."

*"La xata merenguera
 güí güí güí
 como es tan fina
 trico trico tri
 cómo es tan fina
 lairón lairón
 chaqueta y pantalón.
 Se quita los colores
 güí güí güí
 con gasolina
 trico trico tri
 con gasolina
 lairón lairón
 chaqueta y pantalón.
 Su novio le dice
 güí güí güí
 quítate eso
 trico trico tri
 quítate eso
 lairón lairón
 chaqueta y pantalón.
 Que va a venir tu novio
 güí güí güí
 a darte un beso
 trico trico tri;
 ya me lo ha dado
 lairon lairon
 chaqueta y pantalón.
 Mi novio ya ha venido
 güí güí güí
 ya me lo ha dado
 trico trico tri
 ya me lo ha dado
 lairon lairon
 chaqueta y pantalón." (Dolorettes Vilaró)*

2.6.- Cançons sobre fenòmens meteorològics

A més, també podríem distingir altres cançons d'infants que parlen de fenòmens meteorològics, astronòmics o físics;

*"Sol solet
 vine'm a veure
 vine'm a veure
 Sol solet
 vine'm a veure que tinc fred!" (Isabel Borràs)*

2.7.- Cançons religioses

Es podria parlar també de les cançons religioses, que es canten en determinades èpoques, com ara les nadales, els goig de Pasqua... Relacionades amb aquestes cançons trobem les oracions que es deien a les nits per tal d'espantar mals esperits.

*"Cuatro esquinitas
 tiene mi cama
 Cuatro angelitos
 guardan mi alma
 Con Dios me acuesto
 con Dios me levanto
 la Virgen Maria
 y el Espiritu Santo." (Victorina Alfara)*
*"Gloriosa Santa Mònica
 mare de Sant Agustí
 en vostra llicència
 me'n vaig a dormir
 Si m'adòrmic, desperteu-me
 si me mòric, perdoneu-me
 Estic a la sepultura
 nostre Sinyor per pare
 la Mare de Déu per mare
 sant Agustí per padrí
 Desperteu-me en bona fi." (Joaquina Zurita)*

3.- EMBARBUSSAMENTS, DITES I ENDEVINALLES

Aquests jocs verbals provoquen un plaer a causa de la sonoritat, de la rima i de la musicalitat que comporten. Sentim goig en escoltar-los i sentim goig en repetir-los, i només per això ja els hem de donar un gran valor.

A més a més d'aquesta sensualitat tenen el do de poder incidir sobre l'estat d'ànim: les cantarelles curen els plors dels menuts i segons quins versets els poden fer esclatar en rialles contínues. D'altres, al mateix temps que entretenen, faciliten el coneixement del propi cos i de tot el que l'envolta. Són formuletes d'aprenentatge, però pintades de màgia i de fantasia.

Les dites són construïdes normalment en forma de rodolí, i faciliten així la seua memorització

*"En el camp on el repartiment és més clar
 és el que ocupa aquest article: la tradició
 oral. En aquest àmbit el paper de les dones
 sembla destacar com més petits són els
 infants, però no podem afirmar que fins i
 tot en aquest cas assumeixin elles soles el
 paper de transmissora."*

Mostra de menjar i sabó de Victòria Balada

i interiorització. Sintetitzen i defineixen coneixements i vivències.

Els embarbussaments són jocs de paraules que incideixen (més que cap altre element folklòric) en la repetició d'un so que presenta dificultats. És una forma d'entreteniment, d'exercici articuladori. Ens posa enfront d'una dificultat de dicció que hem de superar. Inclouen a més a més un altre entrebanc: els hem de dir de pressa, de pressa i bé.

Les endevinalles són composicions, generalment en vers, que es refereixen d'una manera ambigua a un objecte o concepte que cal esbrinar⁸.

Segons diuen les autores de la definició anterior, el valor didàctic de l'embarbussament està en l'exercici de dicció que comporta, mentre que l'endevinalla provoca una actitud de recerca, d'observació de l'entorn, una observació molt detallada, mentre que les dites situen dins d'una cosmovisió, és a dir, dins d'una manera d'entendre la vida.

3.1.- Embarbussaments

A més de divertir-los, els jocs amb paraules condueixen al desenvolupament mental de l'infant, a la memorització i a la superació de les primeres dificultats fonètiques⁹.

N'hi ha molts però potser els més coneguts per

aquesta zona serien:

*"Setze jutges d'un jutjat
mengen fetge d'un penjat." (Isabel Campos)*

*"El arzobispo de Constantinopla se quiere
desarzobispoconstantinopolizar,
el arzobispo que lo
desarzobispoconstantinople
buen desarzobispoconstantinopolizador
será." (M. Carmen Caballer)*

Fins i tot molts cops es feien servir per fer enfadar:

*"Lo burret de Sant Vicent
porta càrrega i no ho sent" (Càndida Itarte)*

*"Burrito como tú que no sabes ni la
u!" (Isabel Borràs)*

"Per on passa el tren?"

-Per la via

-Calla tonto que ja ho sabia!" (Isabel Campos)

"Encara que molts dels mètodes tradicionals i algunes de les tècniques i elements dels quatre àmbits estudiats (cuina, neteja, confecció i tradició oral) no s'empren tan habitualment o fins i tot han quedat obsolets, tots absolutament tots segueixen contribuint a enriquir el nostre coneixement d'una manera o una altra."

3.2.- Endevinalles

Resoldre enigmes, desxifrar endevinalles, trobar la resposta a problemes és un joc antic que ha apassionat -i apassiona encara avui- la gent de tots els pobles i cultures. Un dels enigmes més antics és el de l'esfinx que Èdip desentranya: "Quin és l'animal que de petit camina de quatre grapes, de gran amb dues i de vell amb tres?". L'enigma sedueix¹⁰.

Als infants, i també als adults, ens encanta trencar-nos el cap per a desxifrar-les. Som inconscients però, que aquestes són un altre fragment de la nostra cultura i, a més, un mitjà d'aproximació a la nostra cultura i al dia a dia. Ens proporcionen un ensenyament implícit a partir de l'ambivalència i el doble sentit, que podem trobar en la realitat social també.

"Redona com un plat, plis plas ja s'ha amagat!"

8 CORREIG, M.; CUGAT, L.; RIUS, M.D. (1984). *Una capseta blanca que s'obre i no es tanca*. Barcelona: Graó editorial. p. 12.

9 COSTES, A. i altres. *Tradicioniari vol. 3 "Joc d'infants"* p. 194

10 BLANCO, Pedro L. i altres (2005) "Socialització a través del joc" dins *del Tradicionari vol. 3 Els jocs i els esports tradicionals*. Barcelona: Ed. Enciclopèdia Catalana

Victòria Balada i Victorina Alfara, informants

- Lluna - (M. Carmen Caballer)
"Llarga com un bastó, tira pets a l'Aragó"
- Escopeta - (M. Carmen Caballer)
"Una cosa que al camp verdeja i a casa culeja"
- Granera - (Purificación Ferré)
"Se tira del campanar a baix i no es trenca, se tira a l'aigua i es trenca"
- Paper - (Purificación Ferré)
"Dos sinyoretas estan al balcó, de nit i de dia, i no tenen temor"
- Campanes- (Càndida Itarte)

3.3.- Les dites o refranys

"El refrany sorgeix sovint del pensament del poble, que hi condensa l'antiga saviesa fonamentada en l'observació, en l'experiència i el raonament. Sol ser una frase sentenciosa, d'ús popular, de vegades al·legòrica, que relaciona generalment dos idees. Té un caràcter utilitari que ajuda la persona a millorar la vida en el seu món més immediat. Conté un valor educatiu immens [...] Als valors que propugnen s'afegeix l'elaboració lingüística"¹¹

N'hi ha que parlen del temps, com ara:

"Per Santa Llúcia, un pas de puça." (Teresa Sorlí)

"Per Nadal, un pas de pardal i als reis, bèstia és qui no ho coneix." (Teresa Sorlí)

"Quan els vents vénen de santa Creu, poca aigua.

Quan els vents vénen de llevant, aigua segura.

I quan trona a Irta, asbarra al burro i trisca!" (Victorina Alfara)

"Si la candelera plora, l'hivern és fora. Si la candelera riu, l'hivern és viu. Tant si neva com si riu, ja ve l'estiu." (Teresa Sorlí)

"Al febrer ja li pots donar jornal al jornalier, que ja li pots estirar la pell bé." (Teresa Sorlí)

I d'altres que s'expliquen per tal de traspasar normes morals:

"Del llevant o del ponent, de la dona sigues parent." (Purificación Ferré)

"Qui sol allargar els peus més que la flassada es costipa." (Purificación Ferré)

"Val més un veí a la porta que un cosí a Mallorca." (Purificación Ferré)

"Qui molt abarca poc apreta." (Purificación Ferré)

"Dime de que presumes y te diré de que careces." (Purificación Ferré)

"La abundància és la mare de la pobresa." (Purificación Ferré)

"Val més menjar poc i pair bé que molt i malament." (Purificación Ferré)

"Qui molt fa, molt conta i qui no en fa, no en conta." (Victòria Almuni)

4.- ELS CONTES

Els avis i àvies, encarregats d'explicar contes a la vora del foc, s'ajudaven de gestos i de canvis de veu per tal de fer-los més interessants. Parlaven de fets imaginaris on tot era possible (animals que parlen) que molts cops es barrejaven amb fets de la vida quotidiana. Un conte és una narració anònima, transmesa oralment que parla sobre fets normalment imaginaris que transcorren en un temps i un lloc indeterminats.

Els contes, com bona part de la transmissió oral, pretenen inculcar valors, fer una crítica de la societat i ensenyar de la pròpia experiència i coneixements a l'infant sota un esquema argumental molt simple.

"Per exemple, en el cas de El cuento de la tía Pepa, la protagonista incompleix la promesa feta al sapet que li va recuperar el bolquer perdut quan rentava. La recompensa era xocolata. El valor moralitzant del relat es concentra en l'acabament: -Lo que es promet es fa.

I se li va pixar a l'aurella i sorda es va quedar."¹²

Durant el treball, han anat apareixent una sèrie de contes més o menys típics com ara la Ventafocs,

¹¹ GARGALLO, J.E.; PRADILLA, M.A. (1997). *El joc ancestral de la paraula. Llengua, cultura popular i refranyer a Rossell (Baix Maestrat)*. Benicarló: Ed. Alambor. p. 35

¹² GARGALLO, J.E.; PRADILLA, M.A. (1997). *El joc ancestral de la paraula. Llengua, cultura popular i refranyer a Rossell (Baix Maestrat)*. Benicarló: Ed. Alambor.

"[...] el bagatge de les dones més grans es pot considerar més "pur" pel que fa a allò que anomenem cultura tradicional. Els contes, les dites, els embarbussaments propis de la nostra zona s'han anat perdent enfront de la televisió, la ràdio i els llibres."

la Blancaneus, la Bella dorment,... però més aviat he buscat contes no tan coneguts, que només s'expliquen a les nostres terres. Per això he escoltat com m'explicaven El *cuento* de la tia Pepa, El llopet i la Raboseta, Los animallets músics, Lo *cuento* de les botifarres... que he recollit en l'annex de tradició oral.

Ha sigut molt interessant veure la importància que li donaven totes les dones a aquest fragment de la nostra cultura popular. Consideraven imprescindible saber o, almenys tenir algun conte a casa, per tal d'entretenir i ajudar en l'educació dels fills i néts.

Molts cops, fins i tot s'han atrevit a fer modificacions dels contes que sabien i, alguna, ha inventat algun conte però de forma improvisada. La mare de la meua tutora, la senyora Victòria Balada, en una de les xarrades es va lamentar que el seu pare s'havia inventat un conte i es perdria perquè no l'havien escrit a cap lloc i gairebé no se'n recordaven. Per aquest motiu, em semblen molt importants obres com les de Maria Joana Minguet o Joan Antoni Verge que s'encarreguen de recollir els nostres contes perquè les generacions futures puguin gaudir-ne.

A manera de petit homenatge, i com a final del treball, copio a continuació el "*Cuento* de la tia Pepa" explicat per la meua iaia Rosita, una gran contadora de contes:

"Era una dona que se'n va anar a rentar a un riu i havia de rentar aginollada. I, rentant, rentant -rentava la roba d'un xiquet que tenia, menudet-se li va escapar un bolqueret. Se li escape un bolqueret i ella, detràs, buscant lo bolqueret i no el trobava. Anava dient:

-Bolquerim, bolqueram que per l'eigua vas saltant. I allavons li surt un sapet i li diu:

-Si me dones xocolate, io et diré an està el bolqueret.

I diu:

-Pos ara no en tinc, de xocolate, pero si véns a casa después te'n donaré -pa que li donessa el bolquer-.

I li done el bolquer i la tia Pepa diu: "ia t'has acabat de vore el xocolate, que no en tinc i no te'n daré".

Pero el sapet no li va perdonar i en ser de nit, quan la tia Pepa dormia, lo sapet cap a ca la tia Pepa -la va seguir-. Arribe allí a ca la tia Pepa.

-Tia Pepa, obrigue'm la porta, traninaninà.

I la tia Pepa sense obrir-li la porta, tota esgarrifada. Com que allavontes lo sapet se tire un pet que li trenque la porta. I el sapet cap a dins.

-Tia Pepa, obrigue'm la porta, traninaninà -pero ia li havia auert-. Tia Pepa, obrigue'm la porta, traninaninà! la estic a la primera escaleta.

Ai, ella ben tapada i esgarrifada.

-Tia Pepa, que ja estic a la segona.

Arribe al replà de l'escala i hi havia una altra porta.

-Tia Pepa, obrigue'm la porta, traninaninà

I la tia Pepa sense obrir-li la porta. Un atre pet i la porta asclada. I a dins.

-Tia Pepa, que ia estic arribant.

Ai, aquella tota esgarrifada.

-Tia Pepa, dona'm xocolate.

I ella tapada, com si no hi estiguessa. Puge el sapet damunt del llit, li entre amunt, amunt, amunt...

-Tia Pepa, que ia vaig arribant.

I ella sense dir-li res.

-Me dones lo xocolate que m'has prometut? Si o no?

-Es que no en tinc.

-Lo que es promet se fa.

I se li va pixar a l'aurella i sorda es va quedar."

Ma iaia conta que, abans, quan els xiquets tocaven un "sapo", els dien: "No els tocos, que et se pixarà a l'aurella".

CONCLUSIONS

Al finalitzar el meu treball, m'ha tocat revisar totes les hipòtesis de treball i, d'alguna forma, resoldre les preguntes que m'havia plantejat, encara que no de manera categòrica. Això és degut al fet que no dispo de material per contrastar. No puc dir que en la nostra zona hi ha una gran transmissió oral, ja que no sé la quantitat corresponent en zones similars i, per tant, no tinc elements de judici. Per això aprofitaria aquest treball per a animar altres joves indecisos a l'hora d'escollir un tema per al treball de recerca a fer-ne un de similar de la seua zona i poder així treure'n conclusions més segures. Encara que, com ja he dit, la meua intenció no era treure'n conclusions quantitatives, cal remarcar que he aconseguit recollir 78 receptes, 44 jocs, 30

contes, 9 endevinalles, 61 cançons, 27 dites i 19 oracions. Totes elles estan transcrites en l'annex del treball original.

Si em donessen l'oportunitat de tornar a fer el treball canviaria moltes coses; una d'elles el model d'entrevista. Encara que el tipus d'entrevista semidirigida crec que és el més adequat per a aquest tipus de treball, com més entrevistes feia més m'adonava que m'havia deixat moltes coses i més preguntes sorgien. També hagués volgut poder fer les entrevistes amb més sessions i deixar més temps a les entrevistades per a poder reflexionar i recordar més coses, ja que es fa molt difícil recordar coses tan concretes com dites, contes, endevinalles... en un moment determinat. Ha estat essencial, de vegades, el meu paper recordant alguns elements que havia après als llibres o en les altres entrevistes. Un cas molt clar em va passar amb la meua iaia Rosita que, a la primera entrevista, quan li vaig preguntar quines dites recordava, me'n va dir molt poques i deia que no en sabia gaires, però un dia que va venir a casa nostra a dinar, durant la menjada, en va dir un bon rastre! Per això, tenint en compte que la memòria no és un element fàcil de manejar, reconec que com més temps hagués tingut, més coses m'haguessen dit.

Amb aquest treball, com he dit en la introducció, no pretenia fer una comparació home-dona i per aquest motiu no em veig capaç d'afirmar qui era/és més transmissor de cultura popular ja que el meu estudi s'ha centrat en punts especialment treballats per dones i no anava dirigit a cercar què transmetia l'home. En el camp on el repartiment és més clar és el que ocupa aquest article: la tradició oral. En aquest àmbit el paper de les dones sembla destacar com més petits són els infants, però no podem afirmar que fins i tot en aquest cas assumeixin elles soles el paper de transmissora.

Una altra pregunta que em vaig fer era: és important aquesta cultura transmesa? Encara que molts dels mètodes tradicionals i algunes de les tècniques i elements dels quatre àmbits estudiats (cuina, neteja, confecció i tradició oral) no s'empren tan habitualment o fins i tot han quedat obsolets, tots absolutament tots segueixen contribuint a enriquir el nostre coneixement d'una manera o una altra. Alguns perquè s'han convertit en tècniques artesanals molt considerades, com el cas dels *bolillos* o del ganxet; altres perquè, sortosament, es transmeten a l'escola, als esplais

o altres llocs d'aquests tipus, i altres, finalment, perquè almenys han passat a l'imaginari col·lectiu gràcies a les obres escrites.

Si contrastem l'àmbit de la tradició oral és evident un cert sentiment de diferenciació respecte a altres territoris de parla catalana. Cada territori té les seues pròpies tradicions característiques encara que moltes parteixen d'una base similar i, segurament, si estudiés els mateixos fenòmens més amunt i més avall del territori treballat trobaria moltes coses semblants. Sí que puc afirmar, però, que, segons el meu estudi, les divisions territorials que separen el sud de Catalunya (Montsià) i el nord de la Comunitat Valenciana (Baix Maestrat) són només administratives, ja que la major part de la tradició parteix d'una mateixa base i mostra molt poques variacions.

També voldria recordar i valorar que sobretot les senyores més grans, les de la primera generació, són una enorme font de saviesa i que és molt important escoltar-les i aprendre d'elles perquè quan marxin serà com si es perdés un llibre únic i valuós. En el cas concret de la transmissió oral, m'he adonat que, encara que les dones de la primera generació no disposen d'un nombre tan elevat de fonts d'on aprendre contes, endevinalles, dites... com les de la segona i, menys encara, les de la tercera, han interioritzat molt més el que han après, ja que la cultura oral era una de les poques diversions que tenien i no rebien tants tipus d'informació forana –escrita, visual, etc.- Per tant, el bagatge de les dones més grans es pot considerar més "pur" pel que fa a allò que anomenem cultura tradicional. Els contes, les dites, els embarbussaments propis de la nostra zona s'han anat perdent enfront de la televisió, la ràdio i els llibres.

També he observat que hi ha algunes variacions d'una mateixa peça. Aquest fet és una de les característiques pròpies de la cultura oral, que al transmetre's d'aquesta manera sempre es troba sotmesa a variacions (molts cops involuntàries). Tot i així, he observat que la majoria de les entrevistades (si no totes) feien variacions volgudes dels contes típics per tal de no fer-ho tan repetitiu, encara que alguns cops les corregissen els nens dient-los que s'havien errat. És aquesta una mostra de la creativitat que les honora. La seua voluntat no era desvirtuar allò que explicaven sinó que la finalitat era variar l'entreteniment.

Normalment l'aprenentatge d'aquests elements orals es deixava a càrrec tant d'avis com d'àvies. Ells

eren els encarregats d'ensenyar tot el que sabien als néts i nètes perquè algun dia ho poguessen fer ells, com moltes d'aquestes dones han fet tant amb fills, però sobretot amb els néts. Sembla que és una qüestió de temps i de menys obligacions.

En els casos de famílies pageses, un moment de transmissió cultural típic era al camp: mentre plegaven olives, collien maçanes... Sobretot en aquest moment el que es feia era cantar cançons per tal de passar l'estona i fer la faena més amena. No cal dir que les estones a la vora del foc o a la fresca del carrer a l'estiu són un clàssic que es repeteix fins a les dones de la tercera generació i que, malauradament, s'està perdent fins i tot als pobles.

També he de destacar la transmissió mare-fill, ja que crec que és una de les més importants. El xiquet té els seus primers contactes amb la mare i tot el que aprèn en aquells moments prové d'ella, és la seua gran font. Per això són tan importants les cançons de bressol i les moixaines, perquè estimulen el coneixement d'aquest infant.

Un fet evident és que les dones de l'última generació són les que menys cultura tradicional transmeten. Això obliga a fer algunes preguntes en relació al futur: Què passarà amb les noves generacions escassament instruïdes en matèria cultural tradicional? Què ensenyaran elles als seus fills i filles? S'ha de deixar tota la feina a les escoles i altres institucions per l'estil? El creixement sostenible, el món del reciclatge, la reutilització i la reducció del consum reactivaran aquesta manera de fer, aquesta manera de viure? Perdrem la cuina mediterrània a les cases? Tindrem gust pels treballs manuals? Les màquines i els robots faran tota la feina més desagradable, la de netejar bàsicament? Els homes compartiran totes aquestes tasques amb les dones?

Podria contestar aquestes preguntes tot aventurant una sèrie de respostes que es convertirien en hipòtesis per a un altre treball, però seria precisament això... un altre treball. Només voldria acabar conclouent que segurament no he aportat gaire cosa al món de l'etnologia, però ha valgut la pena el que he fruit i el que crec que he fet fruit i sentir-se considerades unes dones que s'ho mereixen tot. Unes dones que són una part activa i ben important de la història que anem fent cada dia i del món que ens espera, que m'imagino cada vegada millor... si més no perquè les dones cada vegada diem més la "nostra" a tot arreu.

Bibliografia

D'entre tota l'emprada volem destacar:

AYATS, Jaume; ORRIOLS, Xavier; PALOMAR, Salvador (2006). "La música popular. La cançó" dins el *Tradicionari vol.6. Música, dansa i teatres popular*. Barcelona: Generalitat de Catalunya; Enciclopèdia Catalana. p.28-59

BLANCO, Pedro L. i altres (2005). "Socialització a través del joc" dins del *Tradicionari vol. 3. Els jocs i els esports tradicionals*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. p.164-169

COSTES, Antoni; LAVEGA, Pere (2005). "Els jocs i els esports tradicionals" dins del *Tradicionari vol. 3. Els jocs i els esports tradicionals*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. p. 302-302

FEIXA, Carles i altres (2005). "Les festes en el cicle vital. Els ritus de pas" dins del *Tradicionari vol. 4. La festa*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. p. 262-280

GARGALLO, J. Enrique; PRADILLA, M. Àngel (1997). *El joc ancestral de la paraula. Llengua, cultura popular i refranyer a Rossell*. Benicarló: Ed. Associació Cultural Alambor.

GRAU, Ferran; PRADILLA, M. Àngel (2005). *Rossell*. Benicarló: Ed. Onada Edicions.

MINGUET, M. Joana (2006). *Hi havia una vegada...* Uldecona: Ed. L'autora

SOLER, Joan (2005). "La consciència del temps" dins el *Tradicionari vol. 1. La vida de la gent*. Barcelona: Ed. Generalitat de Catalunya; Enciclopèdia Catalana. p.181-184

VERGE, J. Antoni; CABALLER, Vicent R. (1990). "Costums i tradicions" dins de *Rossell, 750 anys*. Benicarló: Ed. Grup d'Estudis "Rossell 750 Aniversari"

VERGE, Juan A. (1991). "Consideracions sobre alguns contes de Rossell" dins de la revista *2as. Jornadas sobre arte y tradiciones en el Maestrazgo, tomo II*. Benicarló: Centro de Estudios del Maestrazgo.

VILANOVA, Mercedes; ÚBEDA, Lluís (2006). *El repte de les fonts orals*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació.